

ביאורים

כל אמונה מחייבת בירור יסודי באשר לעקרונות המנחים אותה, ובייחוד האמונה בקב"ה דורשת חקירה וניתוח מעמיק, אך טמונה בחקירה זו גם סכנה גדולה מאוד. כל תפיסת עולם מבוססת על עקרונות יסוד ומהם היא מתפתחת וצומחת. לשם דוגמה, המשטר הדמוקרטי צמח והתפתח מהרעיונות הדמוקרטיים היסודיים. כמובן, גם לאחר מכן רעיונות אלה המשיכו והבשילו, אך הם צמחו על בסיס עקרונות היסוד שכבר היו. לעומת זאת, באמונה בדת המגיעה מריבונות של עולם, התהליך הוא הפוך לגמרי. קיבלנו דת מאת הקב"ה, והתחלנו לממש אותה ולחיות על פיה גם כאשר לא היו לנו עקרונות יסוד לקיומה. רק לאחר זמן רב, התחלנו לנסות לברר לעצמנו, מהם היסודות של אותה תורה שמסר לנו הבורא. הבירור הזה מסוכן, כיוון שהוא יכול להוביל לכך, שאנשים אמנם מקיימים את המצוות באדיקות, אך אינם מוגדרים כמאמינים. הסיבה לכך היא שהם אינם מאמינים שעקרונות היסוד שהגדרנו הם התשתית לאמונה כולה. דבר זה נכון לגבי עקרונות היסוד של כל דת שמאמינה במציאותו של הבורא וכופרת בעבודה זרה, ובמיוחד בדת ישראל.

רבי יוסף אלבו מביא לכך דוגמה מעניינת. הרמב"ם כותב שאחד מעקרונות היסוד של היהדות הוא האמונה בביאת המשיח, ושהכופר בכך כופר בתורת משה. והנה, למרבה הפלא, ישנו חכם מחכמי התלמוד שכופר בביאת המשיח וטוען שהמשיח לא יבוא. חכם זה מכובד בתואר 'רבי' שהוא תואר חשוב מאוד, ודעתו נמנית כחלק מדין בתלמוד. לפי שיטת הרמב"ם אותו חכם אינו מאמין באחד מעיקרי היהדות, ולכן לכאורה הוא כופר, שאין לו חלק לעולם הבא! נשאלת השאלה: אם בביאת המשיח היא עיקר מעיקרי היהדות, מדוע מתייחסים לאותו חכם בכבוד ולא מוקיעים אותו, או לכל הפחות שוללים ממנו את התואר "רבי"? ייתכן שהדבר מוכיח, שביאת המשיח היא אינה עיקר שהכופר בו יצא מהיהדות, אלא אמונה חשובה שחייבים להאמין בה, אך מי שאינו מאמין בה לא יצא מכלל ישראל. רבי יוסף אלבו ימשיך לברר את הסוגיה הזו גם מחר.

הרחבות

ביאור דברי רבי הלל

אין להם משיח לישראל שפבר אכלוהו בימי חזקיהו. בגמרא מובא שרב יוסף חולק על דברי רבי הלל, מכיוון שזכריה שחי אחרי חזקיהו התנבא: "גילי מאד בת ציון, הריעי בת ירושלים, הנה מלך (מלך המשיח) יבוא לך צדיק ונושע הוא, עני ורכב על חמור" [זכריה ט, ט, סנהדרין צט.]. ואכן, דברי רבי הלל נראים נוראיים, האמנם יעלה על הדעת שאחד מהאמוראים יכפור בביאת המשיח?! אולם לאחר עיון במפרשים מתבארים דבריו באור אחר לגמרי:

ה'ענף יוסף' ביאר שרבי הלל סובר "שמצד ישראל לא יבוא משיח מאחר שהם חוטאים, אך ה' יתברך יביא משיח למען שמו הגדול לבל יתחלל בגוים... וזהו אומרו שכבר אכלוהו בימי חזקיהו, כמו שאמרו במסכת שבת [נה]. שבימי חזקיהו כבר נשלם זכות אבות" [פירוש ענף יוסף על עין יעקב, סנהדרין צט.].

יש שפירשו "שאינ משיח לישראל, כלומר אין להם בטיחות (ביטחון) שמשח יבוא בזכותם לפי שנתמעטו זכויותיהם בעבור נס שנעשה בימי חזקיהו במפלת סנחריב. אבל יבוא בזמן ההכרח... או בעיתה, או על ידי תשובה בבחינת אחישנה" (בהנחה שעם ישראל לא יעשו תשובה, הגאולה תתרחש בזמנה הסופי - 'בעיתה'. אולם אם ישראל יעשו תשובה, הגאולה תגיע מוקדם יותר - 'אחישנה'). אולם רב יוסף חלק עליו "כי זכריה הנביא שהיה בבית שני (אחרי ימי חזקיהו) אמר בפירוש "הנה מלך יבוא לך", רצונו לומר בזכותך [לקוטי בתר לקוטי, סנהדרין צט.].

המהר"ל כתב שההלל סבר שמעלת המשיח היא "שיהיה מלך שהשם יתברך מפיל שונאיו לפניו". רבי הלל טען שדבר זה התקיים כבר בימי חזקיהו, לכן בגאולה העתידה הקב"ה בעצמו יגאל את עם ישראל, ולא בעזרת מלך בשר ודם. למרות זאת רב יוסף חלק עליו מכיוון שדבריו נסתרים מהפסוקים שמהם מוכח שמלך המשיח יהיה בשר ודם [חידושי אגדות ג, סנהדרין צט.].

על פי ביאורים אלה מסתלקת קושיית רבי יוסף אלבו על הרמב"ם, שכן רבי הלל לא כפר בביאת המשיח.

לעילוי נשמת בת שבע בת אשר נחמיה שטריגלר ע"ה

המאמר הראשון

חקר מן הדתות בכלל - כמה [פנים]° הם, ויבאר שהם שלשה: טבעיות ונמוסיות חקירת הדתות ואלהיות, ויתן הבדליהן. וחקר על עקרי כל אחת מהן, כדי שיתבאר עקרי הדת האלהית. ואחר יבאר דרך המבחן במה תפר הדת האלהית מן המזיפת המתדמה באלהית, ואם אפשר שתמצא תורה אלהית יותר מאחת בזמן אחד.

פרק ראשון

החקירה מן העקרים - חקירה מספנת מאד; לפי שהדתות, אף אם יספיקו בענינים הפוללים, פמו: "מציאות ה" ו"שקר וענש" ודומיהם, הנה הן חולקות בענינים החלקיים°. ולזה יתחייב בהכרח שיהיו לדתות עקרים חלקיים, בהם תבדל הדת האלהית האחת מזולתה. ובחקירה מן הענינים החלקיים - ספנה עצומה; לפי שכל מי שיכחיש אחד מעקרי הדת החלקיים, הנה הוא יוצא מקלל בעלי הדת ההיא. כי מי שיכחיש נבואת משה ושלחותו, הנה הוא כופר בתורת משה, בלי-ספק, אף-על-פי שאינו עקר כולל לתורה אלהית. וכן "ביאת המשיח", שהרמב"ם ז"ל מנאו אחד מעקרי תורת משה, לפי דבריו יהיה הכופר בו גם-כן מקלל הכופרים בעקר מעקרי תורת משה, היוצאים מקלל הדת, שאין להם חלק לעולם-הבא; וכן מנאו הוא ז"ל בספר המדע, בפרק שלישי מהלכות תשובה [ה"ו], בכלל הכופרים.

וזה דבר מתמיה מאד, שהרי מצינו בגמרת סנהדרין, בפרק חלק [צט.], רבי הלל, שהוא אחד מחכמי ישראל הנזכרים בתלמוד*, אומר ש"אין להם משיח לישראל - שפבר אכלוהו° בימי חזקיהו° מלך יהודה"; ולפי דברי הרמב"ם יהיה אותו חכם מקלל הכופרים וממי שאין להם חלק לעולם-הבא. ויש לשאל: אם-כן, למה הזכירו אותו בתלמוד, אחר שהיה יוצא מקלל ישראל° ולא היה מאמין בעקרי דתם? ואם תאמר שהביאו דבריו להשיב עליהם° - אם-כן, לא היה להם להזכירו בשם "רבי" ולומר שמועה מפיו בשום-מקום.

* ראה תשב"ץ ח"א, סוסי' קלו.

ביאורים

כפי שראינו אתמול, הגדרת עיקרי האמונה צריכה זהירות רבה, כיוון שמי שאינו מאמין באחד מהם נחשב לכופר ואין לו חלק לעולם הבא. למשל, אחד מעיקרי האמונה שהביא הרמב"ם הוא האמונה בביאת המשיח, אך מצינו שאחד מחכמי התלמוד, רבי הלל שמו, אמר: "אין להם משיח לישראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיהו" (סנהדרין טז, ב). דבריו מוכיחים שהוא לא האמין בביאת המשיח. איך ייתכן שלא הוקיעו אותו, ואף הביאו את דעתו בתלמוד?

רבי יוסף אלבו מביא פרשנות, שלפיה רבי הלל אינו כופר בביאת המשיח. הוא מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, ויתכן, אפילו, שגם הוא סובר שאמונה זו היא מעיקרי היהדות. המקור לכך הוא המסורת מדורי דורות, אך לדעתו אי אפשר להביא ראיה לביאת המשיח מהכתוב בתנ"ך. כדי להבין זאת נתבונן בפרק יא בישיעה. פרק זה מתאר את תכונותיו והנהגתו של מלך גדול וצדיק בעם ישראל. ההבנה המקובלת היא שמדובר על המשיח העתידי: "וְנִחַה עָלָיו רוּחַ ה' רוּחַ חֶקְמָה וְבִינָה" (ישעיה יא, ב-ד). התיאור ממשיך בעניין היחסים הבינלאומיים בין המשיח לאומות העולם, ואת הכבוד העצום שירחשו לו: "וְהָיָה בְיָוֶם הַהוּא שֶׁרֶשׁ יֵשׁי אֲשֶׁר עָמַד לְנֶס עַמִּים אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרְשׁוּ וְהָיְתָה מְנַחְתּוֹ כְּבוֹד" (שם י).

הפסוקים ממשיכים לתאר את קיבוץ הגלויות שיהיה בזמנו: "וְנִשְׂאָ נֶס לְגוֹיִם וְאָסַף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל וּנְפֻצוֹת יְהוּדָה יִקְבֹּץ מֵאֲרָבַע פְּנוּתָיו הַיִּתֵּה לוֹ כְּבוֹד גָּדוֹל. בְּדֶרֶךְ כָּלָל, הַכְּבוֹד הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר שֶׁל הַמֶּלֶךְ נִשְׁעָה כְּאִשֶׁר הוּא הוֹלֵךְ בְּרֹאשׁ צְבָאוֹתָיו לַחֲלָם. חֻזְקִיהוּ לֹא נִלְחַם נֶגַד סִנְחַרִּיב, אֲלֵא נַח בְּבֵיתוֹ. בְּאוֹתוֹ זְמַן כְּבוֹדוֹ הוֹשֵׁף בְּעֵינֵי הַגּוֹיִים, אֲךָ כְּאִשֶׁר רָאוּ אֶת הַנֶּס הַגָּדוֹל - מוֹת כָּל חֵיל הָאוֹיֵב, עֲלֵה כְּבוֹדוֹ מֵעֵלָה מֵעֵלָה. כְּאִשֶׁר אִירֹעַ זֶה הַתַּרְחֹשׁ, רַבִּים מֵעַם יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר הָיוּ בְּגוֹלָה עֵלּוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, זֶה פִּירוּשׁ קִיבוּץ הַגְּלוּיֹת שֶׁמִּתּוֹאֵר בַּפְּסוּקִים. פִּירוּשׁ זֶה מְחוּבֵר לַפֶּשֶׁט הַפְּסוּקִים וְכך מְפָרְשִׁים אֶת הַפֶּרֶשָׁה הַזֹּאת גְּדוּלֵי פֶשֶׁט הַמִּקְרָא.

אך לא ניתן להסביר כך את דעתו של רבי הלל. בהמשך הגמרא, שבה מוזכרת דעתו, חז"ל אומרים שימחול לו ה' על דעתו השגויה. אם באמת רבי הלל סובר שהמשיח בוא יבוא, אך מפרש אחרת את הפסוקים, לא היו אומרים חז"ל שהוא חוטא! אין בעיה להאמין באמונה נכונה ולחלוק על המקור שלה. ומכאן, שאין ביאת המשיח עיקר שהכופר בו כופר בתורה כולה, כמו שאמר הרמב"ם. אנו צריכים למצוא עיקרים שעליהם עומדת כל האמונה היהודית.

הרחבות

• כפירה שאינה כפירה

דעת רבי הלל הוא שאין מן הפתובים... הכרח על ביאת המשיח, אלא שמצד הקבלה היה מאמין בביאת הגואל. על פי רבי יוסף אלבו, אך שהלל סבר שאין ראיה מן הפסוקים לביאת המשיח, אין הוא נחשב ככופר מכיוון שהאמין בביאת המשיח על פי המסורת.

אולם הרדב"ז חלק על הבנה זו וכתב שרבי הלל אכן סבר שלא יבוא המשיח אלא שאין הוא נחשב ככופר כיוון שהגיע למסקנה זו בעקבות טעות עיונית: "מי שטועה באחד מעיקרי הדת מחמת עיונו הנפסד שלא נקרא בשביל זה כופר. והרי הלל היה אדם גדול וטעה באחד מעיקרי הדת שאמר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו. ומפני זה הטעות לא חשבוהו כופר חס ושולם, דאם לא כן איך היו אומרים שמועה משמו? והטעם מבואר כיוון שאין כפירתו אלא מפני שחושב שמה שעלה בעיונו אמת, ואם כן אנוס הוא ופטור" (שו"ת רדב"ז ד, קפז).

אולם אף שהלל לא נחשב לכופר, כתב החתם סופר שאין הלכה כמותו ואסור לסבור כדעתו: "האומר אין משיח וקים לי (ברור לי) כרבי הלל הרי הוא כופר בכלל התורה, דכילי (שהכריעה) אחרי רבים להטות כיוון שרבו עליו חכמי ישראל ואמרו דלא כוותיה (כמותו) שוב אין אדם ראוי להמשך אחריו" (שו"ת חתם סופר ב, שנו).

על פי דברים אלה ניתן ליישב את קושיית רבי יוסף אלבו על הרמב"ם שלא ייתכן שהאמונה בביאת המשיח היא עיקר, שכן רבי הלל כפר בביאת המשיח! שכן על פי הרדב"ז אף אם רבי הלל כפר בביאת המשיח אין הוא נחשב לכופר מכיוון שהגיע לטעות זאת מתוך עיונו. אולם גם לשיטת הרמב"ם ניתן לומר שאחרי שהוכרע שלא כרבי הלל, הסובר כמותו נחשב לכופר.

וְיֵשׁ מְשִׁיבִים^ו בְּזֶה וְאוֹמְרִים כִּי רַבִּי הִלֵּל לֹא הָיָה כּוֹפֵר בְּעֵקֶר הַמְּשִׁיחַ, חֲלִילָה, אֲבָל דָּעָתוֹ לּוֹמֵר שֶׁאֵין לָהֶם מְשִׁיחַ לְיִשְׂרָאֵל מֵהַכֶּרֶחַ הַפְּסוּקִים^ז, כִּי כָל הַפְּרָשׁוֹת שֶׁנֶּאֱמָרוּ בִישְׁעֵיהוּ עַל הַמְּשִׁיחַ, כְּמוֹ: "וַיֵּצֵא הַטָּר מִגִּזְעוֹ יֵשׁי"^ח [יא, א] וְדוֹמִיָּהוּ, לֹא נֶאֱמָרוּ אֲלָא עַל חֻזְקִיהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה, וְנִתְקַיְּמוּ הַנְּבוּאוֹת הַהֵן בְּיָמָיו. וְיֵשׁ שֶׁאֵמַר הַכְּתוּב: "שֶׁרֶשׁ יֵשׁי אֲשֶׁר עָמַד לְנֶס עַמִּים אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרְשׁוּ"^ט [שם, י]. נֶאֱמַר עַל מִדְרָךְ בְּלֶאֱדָן בְּבֹל שֶׁשָּׁלַח סְפָרִים וּמְנַחָה אֶל חֻזְקִיהוּ [שם לט, א]. וְיֵשׁ שֶׁנֶּאֱמָר: "וְהָיְתָה מְנַחְתּוֹ כְּבוֹד" [שם יא, י]. נֶאֱמַר עָלָיו גַּם-כֵּן - כִּי מִדְרָךְ הַגְּבוּר אוֹ הַמֶּלֶךְ לְצֵאת לְקִרְאָת נֶשֶׁק וְלַהֲלָחֵם אֲוִיבֵי לְהוֹשִׁיעַ אֶת עַמּוֹ וְלִסְכֹּן נַפְשׁוֹ בְּעֵדָם, וְכִשְׁיָשֵׁב בְּמִנְחוֹת שֶׁאֲנָנוּ^י לְמַקְצְעוֹת הַמְּשִׁכָן^י הוּא גְּנָאֵי גְדוֹל אֵלָיו, עַד שֶׁנִּבְחַר לוֹ הַמְּנוֹת מִשִּׁיבֵל הַגְּנוּת הַהוּא; שֶׁכֵּן עָשָׂה שְׂאוֹל, שְׁעַם-הָיִתוֹ יוֹדֵעַ שִׁימוֹת בְּמִלְחָמָה, כְּמוֹ שֶׁאֵמַר לוֹ שְׂמוּאֵל: "וּמַחַר אֲתָה וּבְנִיךְ עַמִּי" [ש"א כח, יט], לֹא נִמְנַע מִלְצֵאת לְמִלְחָמָה, כְּדִי לְהַצִּיל מִן הַגְּנוּת הַזֶּה. וְחֻזְקִיהוּ, הָיוּ מְגַנְּיִם אוֹתוֹ כָּל הָעוֹלָם עַל שֶׁנִּסְגַּר בִּירוּשָׁלַיִם וְלֹא הָיָה יוֹצֵא לְמִלְחָמָה; אֲבָל כְּשֶׁרָאוּ הַנֶּס הַגָּדוֹל שֶׁנִּשְׁעָה לוֹ בְּמִיתַת סִנְחַרִּיב וְחֵלְלֵי, נִתְגַּלָּה כִּי מַה שֶׁלֹּא הָיָה יוֹצֵא לְמִלְחָמָה הָיָה לְהִיּוֹתוֹ בּוֹטַח בַּה' שֶׁיִּלְחַם מִלְחָמוֹתָיו. וְלִזֶּה הָיְתָה הַמְּנוּחָה הַיְיָא כְּבוֹד גְּדוֹל אֵלָיו, שֶׁיִּדְעוּ כָּל הָעוֹלָם שֶׁהָיָה צְדִיק גְּמוּר וְאֵהוֹב לִפְנֵי ה', וְלִפְיָךְ יִתֵּן לוֹ מִשְׁאֲלוֹת לְבוֹ וְיִלְחַם בְּעֵדוֹ; מַה שֶׁאֵין פֶּן בְּשֶׂאֵר הַמְּלָכִים שֶׁאֵין הַמְּנוּחָה כְּבוֹד לָהֶם. וּבִסְבֵּת הַתְּפָרֶסֶס הַנֶּס הַגָּדוֹל הַזֶּה, כָּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִשְׁבּוּ לְאֲשׁוּר אוֹ שִׁבְרָחוּ לְכוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפְתָרוּס וְשֶׁאֵר הָאֲרָצוֹת - שָׁבוּ לְאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהָיְתָה מְסֵלָה לְשֶׁאֵר עַמּוֹ"^{יג} [ישעיהו יא, טז], וְעַל זֶה-הַדְרָךְ הוּא הַמְּשִׁיחַ כָּל הַפְּרָשָׁה. וְכֵן פְּרָשָׂה רַבִּי מֹשֶׁה הַכֹּהֵן וּבֶן-בְּלַעַם וְזוֹלָתָם מִן הַפְּשָׁטִינִים. וְהָיָה נִרְאָה לִפְי-זֶה לּוֹמֵר כִּי דָעַת רַבִּי הִלֵּל הוּא שֶׁאֵין מִן הַכְּתוּבִים שֶׁבָּאוּ בִישְׁעֵיהוּ וּבְנִבְיָאִים הַכֶּרֶחַ עַל בִּיאַת הַמְּשִׁיחַ, אֲלָא שֶׁמִּצַּד-הַקְּבֵלָה^י הָיָה מֵאֲמִין בְּבִיאַת הַגּוֹאֵל^י, וְלִזֶּה לֹא הָיָה יוֹצֵא מִקְּלָל יִשְׂרָאֵל וְלֹא נִמְנָה בְּכָלל הַפּוֹשְׁעִים.

אבל אין זה בפשטו, שהרי קשה לשיבו עליו בתלמוד, אמרו: שרא לה מרה לרבי הלל, כלומר: דיחית ההסבר ימחול לו הקב"ה [רש"י, סוכה לב:] - מקלל שהחזיקו אותו בחוטא על סברתו; ולא היו מחזיקים אותו בחוטא על-היותו מכחיש ראיות הפסוקים אם היה מאמין פן על-פי הקבלה, כמו שיתבאר במאמר הרביעי [פמ"ב].

אלא שבלי-ספק רבי הלל לא היה מאמין בביאת המשיח כלל, ואף-על-פי-כן לא היה נמנה בכלל הכופרים, לפי שאין "ביאת המשיח" עקר לתורת משה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל, כי כבר יציר^ו מציאותה זולתו^ז. ואמנם הוא עקר פרטי לדת הנוצרים, שלא יציר מציאותה זולתו. והיא אמונה, ראוי לכל בעל דת יהודית להאמינה, כמו ש"חידוש העולם יש מאין" היא אמונה, ראוי לכל בעל דת אלהית להאמינה, אף-על-פי שאינו עקר לדת האלהית. כי מי שיאמין שיש חמר ראשון קדום^ח, ממנו נהוהו כל הנמצאים ברצון הבורא, אף-על-פי שאינו כופר בעקר לפי דעת הרמב"ם ז"ל שלא מנאו בעקרים, מכל-מקום הוא חוטא. וכן רבי הלל היה חוטא לפי שלא היה מאמין בביאת הגואל, אבל לא היה כופר בעקר. וזהו דעת האחרונים, שלא מנו ביאת המשיח, ולא אמונת החידוש, בעקרים.

* ראה שו"ת חתם סופר, ח"ב י"ד, סי' שנו.

ביאורים

רבי יוסף אלבו חוזר על החשש הגדול שיש בהגדרת העיקרים. מניית העיקרים מחייבת את כל אחד מישראל להאמין בהם, ומי שאינו מאמין בהם נחשב ככופר.

הרמב"ם מנה כאחד משלושה עשר עיקרי האמונה את האמונה בביאת המשיח. וכפי שלמדנו, רבי הלל, אחד מאמוראי הגמרא, אשר לא האמין בביאת המשיח, נחשב לפי הרמב"ם ככופר.

מצינו שיטות נוספות ברבותינו הראשונים, המונות את חידוש העולם, דהיינו שהקב"ה ברא את העולם יש מאין, כעיקר מעיקרי האמונה. הרמב"ם לעומתם, לא מנה זאת כאחד מעיקרי האמונה. הוא אף אמר במפורש במורה נבוכים [ב כה]: "דע שהימנעותנו מלדגול בקדמות העולם אינה בגלל הכתוב בתורה שהעולם מחודש. כי אין הכתובים המצביעים על חידוש העולם מרובים מן הכתובים המצביעים על היות האלוה גוף, וגם אין שערי הפירוש בעניין חידוש העולם נעולים בפנינו ולא נמנעים ממנו, אלא היינו יכולים לפרש כפי שעשינו לגבי שלילת הגשמות". אם היינו מוכיחים פילוסופית, שהעולם הוא קדמון ולא נברא היינו יכולים לבאר כך את פסוקי התורה. הסיבה שאנו מאמינים שהעולם נברא היא בגלל שכך קיבלנו במסורת ובקבלה. דבר זה דומה לאמונה שהקב"ה אינו גוף. בגלל אמונת יסוד זו אנו מפרשים את כל פסוקי התורה, שמהם משתמע שלקב"ה יש גוף באופן רעיוני ולא כפשוטו. גם הרמב"ם סובר שחייבים להאמין בחידוש העולם עד כדי שאומר: "האמונה בחידוש העולם היא בהכרח יסוד התורה כולה" [מורה נבוכים ב כז]. למרות זאת הוא אינו מונה זאת כעיקר מעיקרי האמונה, שמי שאינו מאמין בו נחשב ככופר. אם כך, יוצא שלפי ראשונים אלו, שמנו את חידוש העולם כעיקר, ייחשב הרמב"ם ככופר באחד מעיקרי היהדות!

אם-כן, בבואנו למנות את עיקרי היהדות, יש לנהוג בזהירות רבה, ואנו צריכים לברר מהם העקרונות שעל פיהם נקבע מהו עיקר ומהו לא.

הרחבות

• חשיבות האמונה בביאת המשיח

"ביאת המשיח" עקר. רבי גדליה ליפשיץ מלובלין בביאורו על ספר העיקרים הסביר את חשיבות האמונה בביאת המשיח והסיבה שהרמב"ם מנה אותה בשלושה עשר העיקרים: "כי הוא (הרמב"ם) מנה אותן (את העיקרים)... כדי לחזק אמונת תורתנו בלב ההמון. ולכן מנה המשיח ותחיית המתים בכלל העיקרים כי ההמון אם לא יאמין בהם - יבוא להכחיש בתורה כולה בלי ספק. כי אם לא יאמין שיהיה קץ לגלות ולא ישוב עוד לביתו (לארץ ישראל) בודאי יבוא לפרוץ גדר, כי יבוא לחשוב שאי אפשר להינצל מעונש הגלות הזה ויהיה מההכרח שייפסד לנצח נצחים... וטיפול התורה בכלל ולא ירצה להאמין בשכר המיועד בתורה" [מאמר ראשון פרק ג, ענפים, הערה ב]. הגלות הארוכה גרמה לשבר גדול בעם ישראל. רבים חששו שעם ישראל יישאר בגלות ולעולם לא יגאל ומתוך כך נחלשה אמונתם בתורה שהבטיחה "לזרעך אתן את הארץ הזאת" [בראשית יב, ז]. הרמב"ם הבין שלולא האמונה בביאת המשיח המון העם לא יאמין בתורה ולכן מנה הרמב"ם את האמונה בביאת המשיח לעיקר.

רבי דון יצחק אברבנאל ביאר שהרמב"ם מנה את האמונה בביאת המשיח כעיקר, כדי לבצר את האמונה בהשגחה הפרטית של הקב"ה: "רוב הנביאים מדברים ברוח הקודש כולם הרבו התלונות בענין צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, עד שמפני זה הרבה מהחכמים בעיונם סלקו ההשגחה האלוהית (חשבו שהקב"ה לא משגיח על העולם). ומפני זה אחרי שהשרישו הרב בעיקרי הידיעה וההשגחה האלוהית השכר והעונש... הניח שני העיקרים האחרונים מביאת המשיח ותחיית המתים כדי לסלק בהם כל ספק והרהור שיעלה בלב האדם על ההשגחה והמשפט האלוהי" [ראש אמנה, יד]. האמונה בביאת המשיח ותחיית המתים מחזקת את ההבנה שהקב"ה עתיד להיטיב עם עם ישראל ועם כל אדם ואדם על פי מעשיו, לכן עיקרים אלה מחזקים את האמונה שהקב"ה משגיח על הנעשה בעולם.

**הצלחה, רפואה, זיווג הגון וזרע של קיימא
עבור תושבי נוף-איילון בתוך עמך בית ישראל**

ויתבאר מזה החשש הגדול שיש בחקירה מן העיקרים, שהוא מכניס עצמו בסכנה שמוא יבוא לכפר בדבר שהוא עקר מעיקרי התורה. שהרי לפי דעת מי שמנה החדוש עקר מעיקרי התורה, הנה יהיה הרמב"ם ז"ל כופר בעקר מעיקרי התורה, חלילה; וכן מי שלא מנה "ביאת המשיח" עקר, יהיה כופר בעקר מעיקרי תורת משה, לפי דעת הרמב"ם שמנאו עקר. וכן יש לדון על שאר הדברים שמנה הוא ז"ל בעיקרים, ואינם עיקרים, כמו שיבוא. ובעבור-זה אמרנו שיש סכנה עצומה בחקירה מן העיקרים, כי במה יודע אפוא מה הם הדברים שהכופר בהם ואומר שאינם עקר יקרא "כופר בעקר".

ביאור החשש

ביאורים

בפרק הקודם נשארו בתמיהה גדולה על חכמי ישראל אשר מנו את העיקרים, זאת מפני שבמנייתם את העיקרים הוציאו מכלל ישראל את אלו שאינם מאמינים באחד מן העיקרים. וכך, למשל, רבי הלל שלא האמין בביאת המשיח, שהוא אחד מעיקרי האמונה לדעת הרמב"ם, יצא מכלל ישראל. ואנו רואים שאין הנמרא מתייחסת אליו באופן זה. אם כך, חוסר האמונה באחד מהעיקרים אינו מוציא את האדם מהיהדות. לפי רבי יוסף אלבו, גם אותם מגדולי ישראל שמנו את העיקרים לא סברו כך. אדם מישראל שקיבל על עצמו תורה ומצוות, שבאו אליו במסורת, ומאמין בכל התורה כולה, אין ספק שהוא מוגדר כמאמין ולא יצא מכלל ישראל. יחד עם זאת, יכולות להיות כמה סיבות לכך שהוא לא יקבל את אחד מעיקרי האמונה. אדם המאמין מחויב ללמוד ולחקור על אמונתו. חקירה זו יכולה להביא אותו למסקנות שונות ממה שקיבל במסורת; א. שאותו עיקר שקיבל במסורת הוא שונה ממה שהבין בהתחלה. ב. שאותו עיקר כלל אינו קיים והתורה לא אמרה שצריך להאמין בו. ג. שאותו עיקר הוא אמונה חשובה אך לא אחד מאדני היהדות שכל התורה עומדת עליו. ד. שאירוע שנראה כנס התברר לו שהוא לא נס כלל.

אדם המאמין שהגיע לכך בחקירה שכלית עדיין נחשב למאמין, למרות שטעה במחשבתו. רבי יוסף אלבו מביא לדוגמה שהיו תנאים שנראה שהם לא האמינו שהעולם התחדש יש מאין. חקירתם השכלית הובילה אותם לחשוב שהעולם נברא מחומר קדום. הבנה זו לא הוציאה אותם מכלל ישראל ולא הפחיתה מגדולתם. גם לפי דעתם, דעה זו אינה חולקת על הפסוקים שהתקבלו במסורת, שהרי אף דעה אינה יכולה לחלוק על הפסוקים, אך אם דעה זו יכולה להסתדר עם הפסוקים אין היא כפירה. ישנם שני סוגי דעות בהבנת הפסוקים:

דעה כוזבת ובדויה הנוגדת את השכל - זו דעה שאיננה הגיונית כלל או שנוגדת הנחות יסוד. למשל, לא ייתכן שהתורה תתאר שחלק של תפוח יותר גדול מהתפוח עצמו. אם-כן, אפילו אם נמצא שיש פסוקים האומרים זאת, כנראה שהם רוצים לומר דבר עמוק יותר ולכן אנו נסביר את הפסוקים באופן אחר. כך למשל, אי אפשר להסביר כפשוטו את הציווי למול את ערלת הלב, מכיוון שמשמעות הדבר היא להתאבד. לכן בארו חז"ל כי פסוק זה אנו מצווים 'לחתוך' ולהוציא את הקלקולים המוסריים מתוכנו. דוגמה נוספת היא שלא ייתכן שנאמר שה' הוא בעל גוף, מכיוון שאז הוא מובל ויש מי שיצר והגביל אותו. ולכן את כל הפסוקים מהם עולה כי ה' הוא בעל גוף נפרש באופן רעיוני.

דעה באדיפה הנוגדת את הטבע - מחשבה שהשכל יכול לאשר את אפשרות הימצאותה אך חוקי הטבע לא מאפשרים את ביצועה. בדעה מסוג זה אנו מחויבים להאמין. היא אינה סותרת את ההיגיון. הטבע הינו דבר שיכול להשתנות, כמו שראינו בניסי מצרים. לכן כשם שעלינו להאמין בניסים המתוארים בתורה שכך היה, כך אם התורה אמרה שהיו בעתיד דברים הנוגדים את הטבע אנו צריכים להאמין שהם יתרחשו.

הרחבות

• דברי חז"ל אינם כפשוטם

שמים מהיכן נבראו, והארץ מהיכן נבראת. דברים אלה כתב רבי אליעזר בן הורקנוס שהיה מגדולי התנאים: "שמים מאי זה מקום נבראו? מאור לבושו שהוא לבוש לקח ופרש כשמלה... שנאמר 'עוטה אור ונעלה'". הארץ מאי זה מקום נבראת? משלג שתחת כסא כבודו, לקח זורק על המים ונקפאו המים ונעשה אפר ארץ, שנאמר כי "לשלג יאמר: הֲאֵל אֶרֶץ" (פרקי דרבי אליעזר ג). דברים אלה קשים ביותר, ושכן על פי אמונתנו הקב"ה ברא את העולם יש מאין! ואכן הרמב"ם תמה על דבריו וכתב: "לא ראיתי מעולם תמוהים מהם בדברי אף אחד מן ההולכים בעקבות תורת משה רבנו... ולא מצאתי להם פירוש משכנע" (מורה נבוכים ב, כו).

קושי זה קיים רק אם נבין את דברי רבי אליעזר כפשוטם (רבי יוסף אלבו כותב שאף אם נבין את דבריו כפשוטם, אין קושי בדבריו), אולם יש שביארו את העומק שבדבריו: המהר"ל כתב במספר מקומות שאין ללמוד את דברי חז"ל כפשוטם אלא הם רומזים לעניינים עמוקים [באר הגולה ד, א]. על פי הנחה זו ביאר המהר"ל שרבי אליעזר לא התכוון לברר כיצד נבראו השמים אלא רצה לומר שיש שתי בחינות ביחס בין הבורא לנבראים: א. הנבראים מחוברים וקרובים לבורא משום שהוא יוצרם, כמו הקשר בין אב לבן. ב. הנבראים נבדלים מהבורא כיוון שהוא בורא והם רק נבראים. השמים מסמלים את הבחינה הראשונה שהנבראים קרובים אל הבורא, לכן כתב רבי אליעזר שהשמים נבראו מאור לבושו של ה'. ואילו הארץ מסמלת את הבחינה השנייה שהנבראים נבדלים מהבורא. לכן כתב רבי אליעזר שהארץ נבראה מהשלג שתחת כיסא הכבוד [באר הגולה ד, יח].

פרק שני

ומה שראוי שנאמר בזה, ללמוד זכות על חכמי ישראל המדברים בזה וכיוצא-בו, הוא, כי לימוד זכות כל איש-ישראל חייב להאמין שכל מה שבא בתורה הוא אמת גמור, ומי שכופר בשום-דבר ממה שנמצא בתורה, עם-היותו יודע שזהו דעת התורה, נקרא כופר, כמו שאמרו רז"ל בפרק חלק [סנהדרין צט], שכל האומר: כל התורה כלה מפי הגבורה חוץ מפסוק אחד שאמרו משה מעצמו - עליו נאמר [במדבר טו, לא]: "פי דבר-י בזה", והוא בכלל האומר "אין תורה מן השמים". אבל מי שהוא מחזיק בתורת משה ומאמין בעקריתה, וכשבא לחקר על-זה מצד-השכל והבנת הפסוקים, הטהו העיון לומר שאחד מן העקרין הוא על-דרך אחרת ולא כפי המובן בתחלת הדעת, או הטהו העיון להכחיש העקר ההוא, להיותו חושב שאיננו דעת-פירוש תכריח התורה להאמינו, או יחשב כמה שהוא עקר ויאמין אותו כשאר האמונות שבאו בתורה שאינם עקרין, או יאמין אי-זו אמונה בנס מנסי התורה, להיותו חושב שאיננו מכחיש בזה שום-אמונה מן האמונות שיחייב להאמין מצד-התורה - אין זה כופר, אבל הוא בכלל חכמי ישראל וחסידיהם, אף-על-פי שהוא טועה בעיונו והוא חוטא בשוגג וצריך פירה.

וזהו דעת קצת-חכמי ישראל הראשונים [ב"ר ג, ז] האומרים שהיה סדר זמנים קדם-לכן, כאלו יאמרו שאין התורה מוכרחת להאמין שהזמן מחדש. וכן רבי אלעזר הגדול במה שאמר בפרקי [פ"ג]: שמים מהיכן נבראו, והארץ מהיכן נבראת וכו'; כי אף אם יבנו דבריו כפי פשוטם, וכמו שיראה מהם בתחלת הדעת, שדעתו לומר שאין העולם נברא יש-מאין אלא יש-מיש, כלומר: מחומר ראשון קדום - אין תפיסה עליו בזה, כי כגנתו לומר שאין מהכרח התורה להאמין החדוש יש-מאין; אבל לא שיהיה דעתו להכחיש דבר ממה שבא בתורה, חלילה.

וכן כתב הרב המורה ז"ל ["מורה הנבוכים"] בפרק עשרים-וחמשה מן החלק השני, כי מה שהיה הוא מאמין החדוש יש-מאין, לא היה מהכרח הפסוקים, כי הפסוקים אפשר שיפרשו; אבל האמונתו החדוש יש-מאין היתה לפי שהוא דעת אמתו בעצמו; וראוי, אם-כן, לפרש הפסוקים באופן שיסכימו לזה. וכאלו באר הרב ז"ל בזה שמה שהוא נגד הפסוקים אין ראוי להאמינו כלל, ובלבד שמה שיבוא בפסוקים לא יהיה דעת כוזב שלא יציר מציאותו אצל השכל; כי מה שהוא דעת כוזב לא תכריח התורה להאמינו, כי לא תכריח התורה להאמין דבר שהוא כנגד המושגות הראשונים ולא דעת בדוי שלא יציר מציאותו אצל השכל. ואולם, דבר שיציר מציאותו אצל השכל, אף-על-פי שאי-אפשר מציאותו אצל הטבע, תחתית המותם וכל הנסים שבאו בתורה, ראוי ומחייב להאמין בהם. אבל דעת כוזב שלא יחייב מציאותו אצל השכל, אף-על-פי שבא בתורה בפרוש, כמו: "ומלתם את ערלת לבבכם" [דברים י, ז], אין ראוי להאמינו כפשוטו, ויפרשו הפסוקים באופן מסכים אל האמת.

וזהו דרך אנקלוס הגר ויונתן בן-עזיאל ושאר חכמי ישראל, שפרשו כל הפסוקים שבאו בתורה ובנביאים מורים על ההגשמה, באופן מסכים אל האמת, והוציאו אותם מפשוטם, להיות פשוטיהם דעת כוזב, ואמרו: דברה תורה כלשון בני-אדם [רמב"ם, הל' יסודי התורה, פ"א, ה"ט-ה"יב]; וכדי לשפך את האזן [מכילתא על שמות יט, יז-יח-יט; תנחומא יתרו, יג].

בזה - בחקירת העיקרים. **הגבורה** - הקב"ה. **ברי** - בבירור. **סדר זמנים** - שהיה עולם וזמן מסודר לפני בריאת העולם המתוארת בתורה. **קדום** - שמעולם היה. **תפיסה** - קושיה. **בעצמו** - מצד עצמו. **דעת כוזב** - דעה לא אמיתית. **ההגשמה** - התייחסות לאלוהים כעצם גשמי. **לשפך** - שיהא נח להשמע לאדם.

דעת התנאים שראוה שפירו בעיקרים

פירוש הפסוקים לפי השכל

ביאורים

למדנו אתמול יסוד חשוב. אדם המאמין שכל התורה כולה היא אמת מוחלטת אך שכלו וחקירתו הביאו אותו לשנות מההבנה הראשונית שחשב - אינו יוצא מאמונת ישראל. לכן גם אם בדברים עקרוניים הוא טעה והגיע למסקנה שגויה, הוא לא ייקרא כופר אלא טועה.

למשל, אנו רואים שחלק מחכמי ישראל הסבירו שהאתון לא באמת דיברה עם בלעם, אלא כל האירוע התרחש בחלום נבואי [מורה נבוכים ב מב]. דעה זו שונה מדעת חז"ל שמפרשים את דיבור האתון כפשוטו. ומכאן, שלמרות שחכמי ישראל אלו כפרו בנס של פתיחת פי האתון, הם לא יצאו מכלל אמונת ישראל. הסיבה לכך היא שהם מאמינים בכל התורה כולה אך שכלם גרם להם להסביר מעשה זה שלא כפשוטו. דבר זה נכון לכל פירושי התורה. מי שמאמין בתורה אך שכלו הביאו להבין בצורה לא נכונה את הפסוקים אינו נחשב לכופר ואפיקורוס.

אך חידושו של רבי יוסף אלבו לא מסתכם בטעות בפירושי הפסוקים. אפילו מי שטעה בעיקר מעיקרי הדת, בגלל שלמד כך את פסוקי התורה - איננו יוצא מכלל ישראל והוא יכול להיות חכם וצדיק. כראיה לדבריו הוא מביא את אחד מעיקרי האמונה לרמב"ם, שהוא האמונה שלקב"ה אין גוף. הרמב"ם השיג על הרמב"ם שבאמת זה עיקר מעיקרי הדת, אך מי מחכמי ישראל שטעה בכך והאמין שלקב"ה יש גוף, בגלל שכך למד את הפסוקים - לא יצא מכלל אמונת ישראל. הסיבה לכך היא שהנחת היסוד שלו שכל התורה כולה היא אמת, והבנתו בה הובילה אותו לטעות ביסוד זה.

גם בעיקר של תחית המתים ישנה מחלוקת גדולה. הרמב"ם סבור שלאחר תחית המתים, האנשים יחזרו למות. לעומת זאת הרמב"ן סבור שימשיכו לחיות לעולם. אם-כן, מי שסבור כמו הרמב"ם, הוא כופר בעיקר תחית המתים לפי הרמב"ן?! לשיטת הרמב"ן זו טעות חמורה, אך זה לא אומר שהוא יצא מכלל אמונת ישראל, מכיוון ששכלו והבנתו את הפסוקים הם אלו שגרמו לו להגיע למסקנה זו.

גישה זו של רבי יוסף אלבו מסירה את הפחד הגדול בחקירת העיקרים. עד עכשיו סברנו שכל מי שלא מאמין בעיקרי האמונה - יצא מכלל אמונת ישראל. אך לפי מה שלמדנו, אם האדם מאמין בתורת משה שהיא אמת, גם אם יטעה באחד מעיקרי האמונה, בגלל הבנה לא נכונה, הוא עדיין שייך לאמונת ישראל.

הבנה זו מצילה את עם ישראל ממלחמת דעות העלולה לגרום לשנאה ולפירוד. המחשבה הראשונה, שטענה שמי שלא סבור כמוך במניית עיקרי האמונה הוא כופר, יכולה להוביל לנזקים גדולים. היא גורמת לזלזול בתלמידי חכמים שלא חושבים כמוך. היסוד שלימדנו רבי יוסף אלבו, גורם לכבד ולהעריך כל תלמיד חכם אשר רואה עצמו כנאמן לתורה כולה, אף כשהוא חושב אחרת ממך וטועה בהבנת עיקרי התורה.

הרחבות

• הסיבה שהתורה משתמשת במושגי הגשמה

המאמין היותו גוף מצד תפיסתו לשונות הפסוקים. הרמב"ם כתב שהתורה תיארה את ה' במושגים גשמיים, מכיוון שאלו המושגים בהם האדם תופס את המציאות: "אם-כן מהו זה שכתוב בתורה "ותחת רגליו", "כתובים באצבע אלהים", "יד ה'", "עיני ה'", "אזני ה'", וכיוצא בדברים האלו, הכל לפי דעתן של בני אדם הוא שאינן מכירין אלא הגופות ודיברה תורה כלשון בני אדם, והכל כינויים הן" (הלכות יסודי התורה א, ט). וכעין זה כתב רבנו סעדיה גאון (רס"ג): "וכל מה שאנו אומרים... מתאריו דברים הדומים להגשמה, הרי הוא דרך משל וקירוב להבנה" [אמונות ודעות ב, ח].

הרמב"ם מוסיף שהצורך בהגשמה אינו רק כדי שהדברים יובנו טוב יותר, אלא שלולא שימוש בהגשמה רוב בני האדם לא היו מבינים כלל. הסיבה לכך היא שהתפיסה הפשוטה של רוב בני האדם מבוססת על מושגים גשמיים: "שכן אין ההמון משיג ברגע הראשון מציאות זולת מציאות של גוף דווקא. לדעתם, מה שאינו גוף, או מצוי בתוך גוף, אינו נמצא" [מורה נבוכים א, כו].

את ההוכחה לכך שמושגי ההגשמה נאמרו על דרך משל, מביא רס"ג מכך שיש פסוקים המשתמשים בביטויים אנושיים כלפי הדומם כגון: "ותפתח הארץ את פיה" [במדבר טז, לב]. אם-כן, כמו שכלפי הדומם משתמשים בהאנשה על דרך דימוי ומשל, כך גם כלפי הקב"ה.

לעילוי נשמת שלמה זבולון בן יעקב צבי ובת-שבע בן דוד ז"ל

וזה-הדרך שכתבנו, הוא בעצמו דרך קצת-האחרונים שפרשו בפתיחת פי-האתון דבר בלתי-מסכים^ו לדעת רז"ל. פונתם לומר, שאין מהכרח דרכי התורה להאמין הנס ההוא אלא על-הדרך שהבינוהו הם. וכן נאמר לפי זה, כי מי שלא הגיעה מדרגת עינוו להאמין הכתובים בדרך מסכים אל האמת, ומאמין אותם כפשוטם, ועלה מזה בידו דעת כוזב^ז, להיותו חושב שזהו דעת התורה - איננו יוצא בזה מכלל בעלי התורה, חלילה, ולא התר לספר בגנותו ולקרואו מגלה פנים בתורה ולא "כופר" ולמנותו בכלל המינים, חס ושלום.

וגדולה מזו כתב הרמב"ם ז"ל, שאפילו המבין עקר מעקרי התורה בחלוף האמת^ח מפני שהוא טועה בעינוו, אין ראוי לקראו מין; שכן כתב בספר ההשגות על מה שכתב הרמב"ם ז"ל [הל' תשובה, פ"ג ה"ז] שהאומר שהש"י הוא גוף - הוא מין, וכתב עליו הרמב"ם ז"ל: "אמר אברהם: אף-על-פי שעקר האמונה פן הוא, המאמין היותו גוף מצד-תפיסתו^ט לשונות הפסוקים והמדרשות כפשוטן - אין ראוי לקרותו מין. עד כאן לשונו.

וזה-הדרך יראה אמתו ונכון ממה שנמצא לרז"ל אומרים על אלישע בן-אבויה: "שנבו בנים שובבים" [ירמיהו ג, יד-כב] חוץ מאלישע-אחר, שידע בוראו ומתפנן למרד בו [רות רבה ו, ד; חגיגה טו.]; הנה בארו בפרוש, כי מי שידע האמת ומתפנן להכחישו הוא מפת הרשעים שאין ראוי לקבל אותו בתשובה. אבל מי שאינו מתפנן למרד ולא לנטות מדרך האמת ולא לכפר במה שבא בתורה ולא להכחיש הקבלה, אלא לפרש הפסוקים לפי דעתו, אף-על-פי שיפרש אותם בחלוף האמת, אינו מין ולא כופר, חלילה.

ובעבור-זה, המאמין בתחית המתים שלא יתקיימו האנשים שיחיו לעולם בגוף ונפש, אבל יחזרו לעפרם, כמו שהוא דעת הרמב"ם ז"ל באגרת תחית המתים, אף-על-פי שזה בחלוף האמת כפי סברת הרמב"ן ז"ל [סוף שער הגמול] - אין זה כופר בעקר "תחית המתים", חלילה. וכן המאמין שעקר הגמול^י בעולם-הבא הוא לגוף ולנפש בייחוד, ושאין לנפש לבדה גמול בזולת^י הגוף, כמו שהוא דעת הרמב"ן ז"ל וקצת חכמי הקבלה, אף-על-פי שזה בחלוף האמת כפי דעת הרמב"ם ז"ל, אין זה כופר בשכר-והענש הרוחני, חלילה.

והצרכתי לכתב פל-זה, לפי שראיתי קצת קלי עולם, חכמים בעיניהם, מרחיבים פה ומאריכים לשון כנגד גדולי עולם, בלא דעת ובלא תבונה. ומכאן התר לכל חכם-לב לחקר בעקרי הדת ולפרש הפסוקים בדרך מסכים אל האמת לפי דעתו. ואף-על-פי שאמין בקצת דברים ששמו הראשונים עקרים, פביאת המשיח והחדוש וכיוצא בהם, שאינם עקרים, אלא שהן אמונות אמתיות, יחייב המאמין בתורה להאמינם, כמו שאמין בפתיחת פי-הארץ במחלקת קרח ובירידת האש מן השמים, וכיוצא בהן מן הנסים או מן היעודים שזכרו בתורה, שהם אמתיים, עם שאינם עקרים לתורה - אין זה כופר בתורה, חלילה, ולא בעקריה; שאם היה זה כופר, היה מספר העקרים לתורת משה כמספר הנסים והיעודים שבאו בתורה, וזה לא עלה על לב איש מעולם.

הטועה בעיוו אינו כופר

ראיה מאלישע בן אבויה

מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בנוגע לתחיית המתים

ההתר לחקור

בלתי-מסכים וכו' - לא כפירוש חז"ל. כוזב - טעות ושקר. בחלוף האמת - לא בצורה הנכונה. תפיסתו - הבנתו. הגמול - השכר. בזולת - בלעדיו.

ביאורים

לאחר שביררנו את חשיבות מניית העיקרים, ומאידך את הסרת החשש שמא מנייתם תוציא מכלל ישראל את מי שאינו מאמין בהם, מתחיל רבי יוסף אלבו לברר את מניין העיקרים.

ראשית, צריך לברר מה ראוי להיות עיקר. 'עיקר' הוא אמונת יסוד שכל האמונה תלויה בו, כמו השורש של העץ. אם אין לעץ שורש - אין קיום לעץ כולו. הוא ינבול ויטייבש. העץ אינו עומד לבדו, אלא מקבל את חיותו מהשורש. כך גם קיום כל התורה תלוי באמונות יסוד. אם יסודות אלו לא קיימים - האמונה כולה לא קיימת. אמונה ללא יסודות אלו אינה נחשבת לאמונה אלא לדת אחרת.

דוגמא לאמונת יסוד, שכל התורה מבוססת עליה, היא מציאות ה'. לא יתכן לדבר על תורה שמגיעה מן השמים ועל מוסר אלוהי, אם אלוהים אינו קיים. אי אפשר לקיים את התורה בלי אמונת יסוד זו. בלי אלוהים - אין תורה, אין מצוות, אין נבואה וגם אין שכר ועונש. זוהי אמונה שעומדת בשורש של כל הדתות הטוענות שניתנו מאת אלוהים ובלעדיה אין להם קיום.

לפי הגדרה זו ננסה לבחון את עיקרי האמונה שמנו גדולי ישראל, וננסה לברר מדוע הם מנו דווקא את העיקרים הללו. מונה העיקרים המפורסם ביותר הוא הרמב"ם. שלושה עשר העיקרים של הרמב"ם פשטו בכלל ישראל עד כדי שברבות מקהילות ישראל שרים אותם כל ליל שבת בפיוט המפורסם 'גדל אלוהים חי'.

רבי יוסף אלבו מקשה מספר קושיות על עיקריו של הרמב"ם.

אם נביט על מניין העיקרים של הרמב"ם נתקשה להבין מדוע הרמב"ם מנה דווקא שלושה עשר עיקרים. מניין לו שיש דוקא שלושה עשר? אנו יודעים שיש תרי"ג מצוות, כיוון שהגמרא [מכות כג ב] מציינת מניין זה. ממילא אנו צריכים לחפש מהן אותן המצוות, אבל במניין העיקרים לא מצאנו שום מקור למספר שלוש עשרה.

בדיקת תוכן העיקרים מעמידה אותנו במבוכה במידה מסויימת. יש עיקרים שאנו מבינים שהם שורש כל דת אלוהית, כמו מציאות ה', וכן שכר ועונש. נוסף לכך, יש עיקרים שאנו מבינים שהם היסוד לאמונה היהודית, כמו האמונה בכך שהתורה לא תוחלף ולא תשתנה לעולם. לעומתם יש עיקרים שנראה לכל, שהם אינם עיקרים כלל. למשל, האמונה שאין לקב"ה גוף, או האמונה בתחית המתים. אלו אמונות שחייבים להאמין בהם, אך האמונה בתורה בכללותה לא נופלת גם אצל מי שלא מאמין בהם. לא ברור, אם-כן, מדוע הרמב"ם מנה אותם כעיקרי האמונה שאי אפשר לאמונה היהודית להתקיים בלעדיהם.

הרחבות

פירוש המושג עיקר

"עקר" - שם, הנח על דבר שעמידת דבר אחר וקיומו תלוי בו ואין לו קיום זולתו. רבי יוסף אלבו הבין שללא אמונת העיקרים, אין קיום לתורה. מתוך הבנה זו הקשה על הרמב"ם מדוע מנה כעיקרים, דברים שקיים התורה לא תלוי בהם.

אולם רבי יצחק דון אברבנאל חלק על הבנה זו וביאר: "ששם עיקר ייאמר פעמים הרבה על הדבר המשובח, אף על פי שלא יהיה שורש לדבר אחר". אם-כן, האמונה בעיקרים היא האמונה הראויה והמשובחת.

על פי זה ביאר האברבנאל, שכוונת הרמב"ם במניין העיקרים היא לפרט את האמונות המשובחות שהמאמין בהם נכלל בעם ישראל ויש לו חלק לעולם הבא כמאמר המשנה: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" [סנהדרין פרק י, משנה א]: "וכאילו אמר שהעיקרים הם היסודות אשר עליהם תבנה ותכונן ירושת העולם הבא... ובהאמינו אותם, אף על פי שיחטא כמה חטאות - יקבל ענשו על פי מריו, ועל כל פנים יהיה לו חלק לעולם הבא... וכאשר יהיו בלב האדם אלו העיקרים... נכנס בכלל ישראל וצריך לאהוב אותו ולחמול עליו... ואפילו שיעשה כל העברות שיש בעולם מצד התאוה והיצר... יהיה לו עונש כפי חטאו אבל יש לו חלק לעולם הבא [ראש אמנה, ו].

פרק שלישי

"עקר" - שם, הנח על דבר שעמידת דבר אחר וקיומו תלוי בו ואין לו קיום זולתו¹; כמו שהעקר הוא דבר שקיים האילן תלוי בו, ולא יציר מציאות האילן וקיומו זולתו. ורז"ל נשתמשו בלשון הזה הרבה; אמרו: דבר שיש-לו עקר בדאורייתא², או שאין לו עקר [ברכות נב:]. ומזה-הצד יפל זה-השם על השרשים והיסודות שעמידת הדת וקיימה תלוי בהם, כמו "מציאות ה'", שהוא מבאר מענינו שהוא עקר שהאמנתו הכרחית לתורה אלהית, שאי-אפשר לצייר מציאות תורה אלהית זולתו. ולפי-זה ראוי שנחקר אי-אלו הדברים שראוי שינחו עקרים בדת האלהית.

והנה הרמב"ם ז"ל שם אותם שלשה-עשר עקרים, שהם: מציאות ה', והאחדות, והרחקת הגשמות, ושהוא קדמון, ושראוי לעבדו ולא לזולתו, והנבואה, ונבואת משה רבנו ע"ה, ותורה מן השמים, ושלל תשתנה התורה, וידעת ה', ושכר וענש, ומשיח, ותחית המתים. אלו הם העקרים שמנה הרב ז"ל בפרק חלק³ מפרוש המשנה שלו.

ונשאל ראשונה על אלו-העקרים שהניח אותם הרמב"ם ז"ל: למה שם אותם במקסר⁴ שהוא ואמר שהם שלשה-עשר? וזה, שאם הנחו במקסר הוא כפי הוראת שם "עקר", הנה מה טוב ומה נעים שינחו עקרים: מציאות ה', והנבואה, ותורה מן השמים, וידעת השם יתברך, וההשקחה לתת שכר וענש; לפי שאלו הם עקרים הכרחיים לתורה אלהית - לא יציר מציאותה בזולת כל אחד מהם. ואיננו רחוק, לפי זה-הדרך, שינחו "נבואת משה" ו"נצחיות התורה" עקרים, גם-כן, אחר שהם עקרים פרטיים הכרחיים לתורת משה - לא יציר קיימה זולתם; כי אם יציר מציאות נביא גדול ממש, כבר היה אפשר שתבטל תורת משה, כי הנביא שיהיה גדול במדרגה מזולתו, ראוי שיאמנו דבריו יותר מדברי זולתו שהוא למטה במדרגת הנבואה ממנו, כמו שיבוא [מאמר ג, פי"ז]; וגם אם לא נאמין נצחיות התורה, כבר יציר בטול תורת משה אחר שגלו ישראל מעל אדמתם. ומפל-מקום, כבר יקשה: למה ימנה "האחדות" ו"הרחקת הגשמות" בעקרים? שאף אם הם אמונות אמיתיות, ראוי שיאמינם כל בעל תורת משה - כבר יהיה אפשר לומר שאין ראוי למנותם בעקרים, כי לא תפל התורה האלהית בכללה אם יאמן חלופם⁵. ויותר קשה מזה: שמנה הרב ז"ל בעקר "שראוי לעבדו ולא לזולתו", כי אף-על-פי שהוא מצוה ממצוות התורה, כמו שכתוב: "לא יהיה לך אלהים אחרים על-פני וגו' לא-תשתחוה להם ולא תעבדם" [שמות יט, ב-ד; דברים ה, ז-ח] - מכל-מקום, אינו עקר שתתלה בו התורה בכללה; כי המאמין שה' אמת ותורתו אמת אלא שהוא מכניס אמצעי⁶ בינו ובין ה', הנה הוא עובר על "לא יהיה לך וגו'", אבל אינו עקר שתפל התורה בכללה, ולמה ימנה אותו הרב ז"ל עקר? גם-כן - המאמין בשכר וענש, אלא שיאמין שהגמול - לנפשות ובעולם-הבא, ושאיין תחיה לגופות אחר המות, למה תפל התורה בכללה כדי שיחייב להמנות "תחית המתים" עקר מעקרי התורה האלהית כ"מציאות ה'?"

פירוש המילה עיקר

עיקרי הרמב"ם

הקושי למה נבחרו דווקא עיקרים אלו

ביאורים

רבי יוסף אלבו ממשיך את קושיותיו על מניין העיקרים של הרמב"ם. הרמב"ם מנה שלושה עשר עיקרים. מדוע דווקא את העיקרים הללו מנה הרמב"ם? קיימות שתי תשובות. האחת היא שהרמב"ם מנה את כל האמונות שצריך להאמין ביהדות. גם אמונות שהיהדות יכולה להתקיים בלעדיהן. אם כך, מדוע לא מנה את האמונה ששכינת ה' והשגחתו על ישראל מתבצעת באמצעות לימוד תורתו וקיום מצוותיו? הרי גם זו אמונה שחייבים להאמין בה. יתר על כן, למה לא מנה הרמב"ם את האמונה בבריאת העולם יש מאין? הרמב"ם בעצמו ב'מורה נבוכים' אמר שזוהי אחת מאמונות היהדות, ומדוע השמיט אותה משלושה עשר עיקריו?!

התשובה השנייה היא שהרמב"ם מנה את כל האמונות שהן עיקרי היהדות, שאי אפשר לקיים את אמונת היהדות בלעדיהן. אם-כן, מדוע הרמב"ם לא מנה את הקבלה. דהיינו שיסוד כל התורה כולה זוהי אמינות המסורת שמעבירים האבות לבנים. הוודאות המוחלטת למציאות ה' ולנתינת התורה במעמד הר סיני. במעמד זה כל עם ישראל ראה את הקב"ה מדבר מתוך האש עם משה ומוסר לנו את עשרת הדיברות. זו הייתה ראייה שאין למעלה ממנה. אך מה יעשה הדור הבא, שכבר לא ראה את המעמד הגדול? מניין לו הוודאות שבאמת האירוע התרחש? זו תפקידה של המסורת. אב מוסר לבנו את הרשמים והמחזות שראה ושמע באירוע הגדול. כל דור האבות מוסר זאת לבנים וכן הלאה במהלך הדורות. אם יש ספק באמינות של השתלשלות המסורת אין מקום לכל התורה כולה. אי לכך האמונה בכך שהמסורת היא אמינה ואמיתית היא בסיס כל האמונה היהודית. אם-כן, מדוע לא מנה הרמב"ם את היסוד הזה?

על גבי כל אלו קשה אפילו יותר האמונה בקיומה של הבחירה החופשית. האמונה ביכולת של האדם לבחור בין טוב לרע היא הבסיס לכל התביעה המוסרית מהאדם. אם אין לאדם בחירה, אין מקום לצוות אותו מצוות או להזהיר אותו שלא לעשות חטאים. כמו כן, אין מקום לשכר או לעונש כיוון שהוא לא שלט על מעשיו. הרמב"ם עצמו כתב במפורש בהלכות תשובה שהבחירה החופשית היא עיקר גדול ועמוד היהדות. אם-כן, מדוע לא מנה אותה כחלק מעיקרי האמונה?!

רבי יוסף אלבו חותם את קושיותיו במניין העיקרים של הרמב"ם. מדוע הרמב"ם נקט דווקא שלושה עשר עיקרים. לא מובן מדוע הרמב"ם בחר דווקא במספר הזה, כאשר היה יכול להכניס עוד עיקרים בעיקרי האמונה, כמו הבחירה החופשית, וכן יכול היה להשמיט מהמניין מספר עיקרים, כמו תחית המתים.

הרחבות

• האם ישנם עיקרים

ואם נאמר ש'הרב ז"ל... מנה בעקרין האמונות האמתיות שראוי להאמינן כל בעל תורת משה. רבי יוסף אלבו סובר שישנם עיקרים שהם הבסיס לאמונה בתורה. מתוך הבנה זו הקשה על הרמב"ם: מדוע מנה עיקרים אחרים ולא אחרים?

אולם רבי דון יצחק אברבנאל חלק על גישה זו וסבר שלא נכון למנות עיקרים, כיוון שגם אדם הכופר בפרט אחד או בסיפור אחד שכתוב בתורה הרי הוא כופר בכך שהתורה מן השמים. מחשבה שהתורה אינה מן השמים תביא לביטול המחויבות לתורה, וביטול הדת: "לא מפני זה נחשוב שתהיה אמונת אחד מהם עיקר ויסוד... כי כולם אמונות אמתיות ובחינת האמת כולם עיקרים שהתורה האלוהית מיוסדת עליהם. אחרי שאם יכפור או יכחיש אדם, הקטון שבכולם יהיה כאילו יאמר שאין תורה מן השמים". לכן כתב: "לכן האמתית שאין ראוי שיונחו בתורה האלוהית עיקרים ולא יסודות בעניני האמונה לפי שמחויבים אנחנו להאמין כל מה שנכתב בתורה".

על פי הבנה זו מבאר האברבנאל את שיטת הרמב"ם: "וכבר נוכל להמליץ בעד הרב הגדול (הרמב"ם) שלא כיון לעשות עיקרים ויסודות... להגיד שהאמונות האלה מזולתם הם עיקרים... אבל שהיתה כוונתה להישיר האנשים אשר לא העמיקו בתורה ולא למדו ולא שמשו די צורכם. ולפי שהמה לא יוכלו להקיף ולהשיג כל האמונות והמדעים אשר כללה התורה האלוהית, בחר הרב מכל האמונות אותם הי"ג אמונות היותר כוללות כדי ללמד אותם דרך קצרה... ומזאת הבחינה קראם עיקרים ויסודות כפי מחשבת התלמיד השומע, לא כפי ענין האמת בעצמו" [ראש אמנה, כג].

על פי הבנה זו, הרמב"ם מודה שלא ראוי למנות עיקרים לתורה כמבואר לעיל. כוונת הרמב"ם הייתה לסדר קובץ לימוד אמונה לאדם הפשוט וליישר את אמונתו, כדי שלא יטעה בדעות נפסדות.

לעילוי נשמת הגב' פלור בת ג'ויה ע"ה

ואם נאמר ש'הרב ז"ל לא מנה העקרין כפי הוראתו שם "עקר", אבל מנה בעקרין האמונות האמתיות שראוי להאמינן כל בעל תורת משה" - אם כן, למה לא מנה בעקרין שהשכינה שורה בישראל באמצעותו התורה, כמו שנאמר: "ושכנתי בתוך בני ישראל" [מלכים א ו, יג]? ולמה לא מנה החדוש? - שהוא אמונה שראוי להאמין אותה כל בעל דת אלהית, כמו שבאר הוא בעצמו בפרק עשרים וחמשה מהחלק השני מספר המורה, וכמו שמנה האמונה בשהאל קדמון. ולמה לא מנה שראוי להאמין בכל הנסים שבאו בתורה כפשוטם, ואמונות אחרות פרטיות שראוי שיאמינן כל בעל תורת משה? - כמו שמנה האמונה בביאת המשיח.

ואם נאמר שמנה עקרין בלבד ולא אמונות אמתיות, למה לא מנה הקבלה, שראוי שימשך האדם אחר קבלת האבות? - שהוא עקר כולל לכל הדתות האלהיות, שלא יציר מציאותן זולתו. ולמה לא מנה הבחירה? - שעם-שהיא אמונה אמתית, היא עקר גם-כן, כי הוא מבאר מענינה שלא יציר מציאות שום-דת זולתה. ועוד, שהוא ז"ל כתב בספר המדע, בפרק חמשי מהלכות תשובה [ה"א]: רשות כל אדם נתונה לו, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק - הרשות ביזו וגו'; וכתב אחר כן [ה"ג]: ועקר זה, עקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמוצאה, שנאמר: "ראה נתתי לפניך היום את-החיים ואת-הטוב" וגו' [דברים ל, טו], והאריך בפרק ההוא לבאר העקר הזה. והוא תמה גדול: למה לא מנה אותו בעקרין בפרוש המושג בפרק חלק, כמו שמנה השלשה-עשר עקרין? סוף דבר - זה-המספר שהניח הרב ז"ל בעקרין, חזק-הספקות מאד.

וראייתי מי שכתב, ש'הרב ז"ל כוון אל זה-המספר לפי שהוא כמספר שלש-עשרה מדותיו של הקב"ה, וכנגד שלש-עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן. וכמה רחוקים הדברים הללו מן הדעת: שהניח הרב ז"ל למנות הבחירה, שהוא עקר לפי מה שכתב הוא ז"ל, כדי שלא יעלה המספר ליותר משלשה-עשר! ועוד, כי לא תקו למה ימנה בכלל השלשה-עשר אותם שמנה - שאינם עקרין הכרחיים, כמו שכתבנו.

למה לא נמנו עיקרים אחרים

שלוש עשרה מידות